

אחד, הוא לסדר הסופרים הקדמונים, שהיו עושים כל ראשי האותיות כעין ט', ואין צריך כי אם זיון אחד. ועכשיו שפארו הסופרים כתיבותיהם לעשות ראשי האותיות שוין למעלה, טוב לעשות השלש זיונים אחר כל הכתיבה. עכ"ל.

הווה אומר: לדעת ר' קרשביהו הנקדן, שפעל באמצע המאה הי"ג, מהווה שאלת הזיונים חלק מן האידיאליזציה המקצועית של הסופרים, והוא מכיר בכך ש'עכשיו פארו הסופרים כתיבותיהם' — ממש כטענה הנדרשת בפי מהר"ם מרוטנבורג לגנאי — וממילא 'הכל תלוי בכתיבת הסופר'. תופעת הנקדנים היא עצמה, ביסודה, תופעה מקצועית, כפי שהכיר כבר א' גייגר: 'הנקדנים האלה בעלי מלאכה היו, ואם גם בתוכם אנשים אשר באמונה מלאכתם הם עושים, אך לא מחכמת הדקדוק שאלו על זה, רק היו בידם כללי מסורת וניקוד, דרשו בדגש ומפיק, ובגניית הטעמים, במתג ובגעאי, באותיות גדולות ומשונות וכדומה, וכללו דרשות ואגדות בתוך טעמי מסורות, כתבו כאשר קבלו איש מפי איש, חיפשו בתוך הנוסחאות המונחים לפניהם ובהערות הגליונות היוצאות מהנוקדים אשר היו לפניהם'.¹⁷ מקצוע הנקדנים (ראה לעיל, הע' 11) דומה עלינו כהתמחות עיונית-תאורטית, אולם במקורו הראשון היווה את אומנות הקריאה הנכונה בתורה במסגרת הליטורגיה הקבועה, ורק במהלך הדורות נתגבש כמקצוע עיוני, שתוכנו העיסוק בכללי הדקדוק העברי לכל היקפם.¹⁸ דוגמא נוספת, מאוחרת יותר, ליחס המסויג מצד בעלי ההלכה כלפי ההתהדרות המקצועית של הסופרים, ישנה לפנינו במנהגי מהר"ל, הלכות יום הכפורים:

אמר מהר"י סגל, שבאותו פעם [בביקורו ברגנסבורג] היו מכבדין אותו, והיו מביאין לו מחזורים נאים [להתפלל מתוכם; שהיה ש"ץ שלהם או] ולא רצה להתפלל בצבור כי אם מתוך מחזור וסדרים המיוחדים לצבור, וגם אם זקנים הם ושחורים ומוטעים. ואמר שכך כתב הרוקח, שאין להתפלל אך בסדרים של הצבור, משום דסתמא לשם מצוה נכתבין [ו]שמא שאר סדרים לא נתכוין הסופר לשם מצוה כי אם להתפאר, וח"ו שמא לא נתקבל התפילה מתוכם.

'שערי דורא'

חוליית המעבר בין ספרות הפסיקה האשכנזית של המאה הי"ג לבין הפסיקה המקצועית בת המאה הי"ד, הוא ספר שערי דורא לר' יצחק מדורא. ספר זה, שהשפעתו על ההלכה האשכנזית בענייני איסור והיתר — עד סוף המאה הט"ז — היתה מכרעת, לא זכה עדיין לעיון מעמיק. גם מהדורה ביקורתית

17 כרם חמד ט (תרט"ז), אגרת יא, עמ' 61.

18 ראה א' אלדר, 'תורת הקריאה במקרא', תרכ"ן נד (תשמ"ה), בפרט עמ' 224-227.

אין בידינו, על אף ששיבושיו — בכל עשרת המהדורות הנדפסות — רבים מאוד, 'וכלו עלה קמשונים', כמליצת הדורות, ולמרות שעשרות כתבי־יד ממנו פזורים בכל ספריות העולם. ספר זה פותח את הסדרה המגוונת של ספרי הפסיקה המונוגרפית המקצועית שעניינם, כאמור, במקצוע אחד מבודד מתוך עולמה של ההלכה, ואשר מחבריהם לא נודעו לנו כפוסקים וכמשיבים בתחומי הלכה אחרים מלבד אותו מקצוע.

ר' יצחק מדורא, בן זמנו הזקן של מהר"ם מרוטנבורג,¹⁹ חי ופעל במפנה המאות הי"ג-הי"ד. את ספרו כתב, כנראה, קודם להסתלקותו של מהר"ם. שמו אינו נזכר בכל ספרות התוספות, וספרו שערי דורא הוא ההוכחה הספרותית העיקרית לקיומו. ספרו מוקדש, בשלמותו, לדיני מאכלות אסורים ונידה. סקירתו קצרה ותמציתית, אף כי מפורטת בסעיפיה, ומגמתו הבלעדית לחתוך הלכה ברורה בכל מקום. אין בו משא ומתן של הלכה מעבר למינימום הנדרש לצורך המְדִי של הפסיקה, ואף זאת במידה מחוקה בלבד — וכדבריו: 'כחל, פירש רש"י כל הסוגיא לצלי, ור"ת וראב"ן פירשו לקדירה, ונלאיתי לכתוב כל הסוגיא, אך לפי המסקנה'; ובסגנון אחר: 'הארין מאד אבי העזרי, ונלאיתי לכתוב הכל'; 'ר"ת וראב"ה מאד הקילו ולכן לא כתבתי דבריהם, וכד'. 'הספר' — רוצה לומר, התלמוד — מובא הרבה בציטוט מילולי, אך המובאות קצרות בדרך כלל, מלוות בתמצית שיטות רש"י והתוספות, תוך משא ומתן ענייני קצר. עיקר הסתמכותו היא על גדולי אשכנז (וצרפת) בני המאה הי"ב, שלדבריהם הקצה מקום רב לאין שיעור מלסוגיות התלמוד, ובמידה פחותה בהרבה — על חכמי המאה הי"ג. מן הראשונים הרבה לצטט את ראב"ן, רבנו תם, ראב"ה וספר התרומה, ומן המאוחרים: רבנו יחיאל, ר' שמשון מקרצי, הסמ"ג, ר' יהודה מפאריס, מהר"ם מרוטנבורג ועוד. מקום צנוע בהיקפו, אך מכובד בצורתו, הקצה לחכמי אשכנז הקדמונים, בני המאה הי"א: ר' יהודה הכהן בעל 'ספר הדינין', ר' יצחק ב"ד יהודה ור' יצחק סגן לזיה — מלבד רש"י, הנזכר בספר יותר מכל חכם אחר. נזכרו גם 'בני רומי' שהשיבו (או שקיבלו תשובה); ישנם חילופי נוסח בנקודה זו) לרב שר שלום גאון בעניין חלב של גוי. תוקף סמכותי זה הנודע מן המחבר לפוסקים האשכנזים והצרפתים הנ"ל — העולה מכל דף ומכל סעיף בספר — מאפיל על ערך העיון העצמי במקורות התלמודיים, ואף מייתר אותו במידה רבה.

גורם אחד ישנו, העולה בחשיבותו על סמכותם של חכמי המאה הי"ב, והוא: מנהג 'רבותיו' של המחבר, וביותר 'מנהג העולם'. מונחים אלו נזכרים בספר, בסגנונות שונים, עשרות פעמים, והם מכריעים תמיד את כל יתר השיקולים האחרים.

19 ראה י' תא-שמע, 'על ספר "איסור והיתר" של רבינו ירוחם ועל ר' יצחק מדורא', סיני סד (תשכ"ט), עמ' רנד-רנז; הנ"ל, 'רבנו ישעיה מויל' — חכם בלתי נודע מזמן מהר"ם מרוטנבורג', סיני סו (תשל"ז), עמ' קמ-קמו. ידיעות נוספות על מחותנו של ר"י מדורא, הרב יקר הלוי, ראה א' קופפר, ספר תשובות ופסקים, עמ' יב-יג, ועל פי המפתח.

על בעל הלכות גדולות כתב: 'והאריך הרבה ונלאיתי לכתוב, שאין אנו נוהגים כמותו' (סי' עז), ועל הראב"ן — שהוא מעמודי הפסיקה העיקריים אצלו — כתב: 'ועוד האריך הראב"ן, אך אני עיקר קבלתי אכתוב, מה שראיתי רבתי נוהגים, ואני אחריהם' (סי' נה); 'לפי שראיתי במלכות שוואבין שאוכלין חמאה של גויים'²⁰ ואין מוחין בידם... לכן ארשום כל דין חמאה לפי דעת גאונים גדולים, והאין נהגו העולם'. 'נוהגין העולם' סתם, מובא על ידו להכרעת ההלכה עשרות פעמים, לאחר הרצאת שיטות הראשונים: 'ומיהו נהגו העולם לאסור אפילו שהה תחילה בכלי מנוקב, ורגילין להתיר ע"י קליפה' (סי' יג); 'תמהין העולם, אין נהגו העם למלוח בכלי מנוקב כמה פעמים... ויש לומר... מכאן נוהגים היתר בדפוסי גבינת הגויים... וגם מעשים בכל יום... כך קבלתי מרבתי, אמנם אין העולם נוהגין מזה ומתירין בדיעבד', ועוד הרבה כיצא בזה. רישומו של יסוד זה שולט בספר, ומביא לידי הצנעה קיצונית של אישיות המחבר, עד כי נדמה למעיין כי אין לספר מחבר אישי כלל. ניכרת גם נטייה ברורה להחמרה מכוח שיקולי הדין, והמלצה להחמיר לפני משורת הדין: 'המחמיר תבוא עליו ברכה'; 'יפה לפרוש לכתחילה', וכד'. משפטים אלו ודומיהם דומים על המעיין כאילו היו סיסמת הספר והמוטו שלו. ספר זה הוא הספר המקצועי הראשון, במלוא מובן המילה, בעולמה של יהדות אשכנז, אך הוא כתוב עדיין בידי אישיות שבית גידולה, ככל הנראה, בעולם הרבנות, ולא בעולמם של בעלי המקצוע. ומעתה נפנה לעיין במה שאירע במאה הי"ד.

'ברוך שאמר'

ההתמחות המקצועית החד תוכנית אחוזה היטב באופיה המיוחד של הרבנות באשכנז בתקופה שאחר המוות השחור. גורמים שונים, פנימיים וחיצוניים, חברו יחדיו ליצור אקלים נוח להתפתחות יחסים היירארכיים מעין-מעמדיים בין רב לתלמידו, בין רב לקהלו ובין רב לחברו. ביטוי חברתי מרכזי למהפכה רבתי זו, היא 'הסמיכה האשכנזית', שנחקרה ביסודיות רבה.²¹ תחילתה של הסמיכה האשכנזית, כמסוד הלכתי-חברתי מוכר, סמוך לאחר אמצע המאה הי"ד. בין התפקידים הממשיים (והמועטים) של הסמיכה, מונה ברויאר, בצדק רב, את תפקידה כעדות על כך שמקבל הסמיכה שימש זמן ידוע בפני חכם מוכר (=נותן הסמיכה), וקיבל ממנו מסורות וקבלות מספיקות. אל נוכח סבך המנהגים המקומיים, המשווים והסותרים זה את זה, שרווחו ביותר במאה הי"ד-הט"ו באשכנז, מובן כי ייחוס ערך עקרוני לקבלה חיה שכזו הוא מקווי ההיכר הבולטים של יהדות אשכנז בתקופה זו, וגורם זה בא לידי ביטוי גם בספרות המקצועית אשר פרחתה אז באשכנז. הספר הבולט בסגנון חדש זה הוא, בלי ספק, 'ברוך שאמר', שעניינו בהלכות

20 ראה להלן, פרק י.

21 מ' ברויאר, 'הסמיכה האשכנזית', ציון לג (תשכ"ח), עמ' 15-46.